

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 11

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳақимов Комил Бахтиярович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Раҳматов Элёр Жумабоевич – юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Ҳашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги

педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шоҳида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Василя Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбахор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психология кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодири Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: "SCIENCEPROBLEMS TEAM"
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал: https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Kucharov Jamshid Qulnazarovich

ROSSIYANING PAHTA YETISHTIRISH BORASIDAGI SINOV-TAJRIBALARI XUSUSIDA AYRIM MULOHAZALAR (TURKISTON TO'PLAMI MATERIALLARI ASOSIDA) 11-14

Taʼbaev Amirbek Ashirbaevich

Б.Х.КАРМИШЕВА АСАРЛАРИДА “ИЛК ҚАБИЛАЛАР”ГА ОИД ЭТНОНИМЛАР МАСАЛАСИ 15-23

Ҳамаев Нодирбек Мўминович

ТУРКИСТОНДА ИСТИҚЛОЛ УЧУН КУРАШНИНГ РИВОЖЛАНИБ БОРИШИ ВА УНИНГ МАТБУОТДА ЁРИТИЛИШИ (1920-1924) 24-32

Tilavova Shahnoza Salohitdinovna

XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA BUHORO AMIRLIGIDA JADIDLARNING FAOLIYATI 33-36

Қозоқов Тоҳиржон Қодиралиевич

НАМАНГАНДА ҚОЗИЛАР ВА СУДЛАР ТАРИХИ 37-42

Артикбаев Ойбек Салимахамаатович

ЎЗБЕК-ҚОЗОҚ ЭТНОМАДАНИЙ АЛОҚАЛАРИНИНГ ОИЛАВИЙ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАРДА НАМОЁН БЎЛИШИ (XX АСР ТОШКЕНТ ВОҲАСИ МИСОЛИДА) 43-56

Atavullayeva Shaxlo Musoyevna

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BIRINCHI KONSTITUTSIYASINING YARATILISH TARIXI ... 57-62

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Қўчқаров Файзулло Абдужабборович

ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАР – АГРАР СОҲАНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ 63-70

Shao Junling

ANALYSIS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S REGIONAL ECONOMY .. 71-76

Ashirov Nurmurod Qulmatovich

RAQAMLI TECHNOLOGIYALARDAN KENG KO'LAMDA FOYDALANISHDA BANK TIZIMINI IMKONIYATLARINI OSHIRISH YO'LLARI 77-82

Togayev Salim Sobirovich

BANK XIZMATLARIGA BO'LGAN ISHONCHNI OSHIRISH YOHUD MIJOZNI JALB QILISHNING SAMARALI YO'LLARI 83-89

Саттаров Ғанижон Озодович

МИНТАҚА РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ ОМИЛЛАРИ 90-96

<i>Yakubova Samira</i> LEVERAGING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS: STRATEGIES FOR OPTIMAL INVESTMENT FINANCING	97-102
<i>Abdualiyev Hamidulla Toxirjonovich</i> OLIY TA'LIM MUASSASASINING INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH TIZIMIDAGI LOYIHALARNI BOSHQARISH OFISI	103-109
<i>Egamberdiyeva Salima Rayimovna</i> XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIGIDA AKTIVLAR HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH	110-118
<i>Xolmamatov Diyor Haqberdievich</i> SANOAT KORXONALARINING BOZORDAGI MAVQEINI BAHOLASHDA SPACE TAHLIL USULIDAN FOYDALANISH	119-127
<i>Gafurova Dilshoda</i> INNOVATIVE MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION: ASSESSING STRATEGIES AND IMPACTS	128-132
<i>Xomidov Abdugaffor Axmadjonovich</i> TA'LIM SOHASIDA LOYIHALARNI BOSHQARISH	133-139
<i>Raxmonov Mirvoxid Rajabovich</i> NAVOIY VILOYATI ASOSIY KAPITALIGA INVESTITSIYALAR TUZILISHI VA DINAMIKASI TAHLILI	140-149
<i>Boyjigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li</i> DON VA DONNI QAYTA ISHLASH KORXONALARIDA MARKETING XIZMATI SAMARADORLIGINI BAHOLASHDA SNW TAHLIL USULINING O'RNI VA UNI QO'LLASH XUSUSIYATLARI	150-159
<i>Aziza Umarova</i> AKSIYALARNI BIRLAMCHI OMMAVIY JOYLASHTIRISH (IPO) AMALIYOTI ORQALI MOLIYAVIY RESURSLARNI SHAKLLANTIRISHNING HORIJ TAJRIBASI	160-167
<i>Абдуллаев Бунёд Ўткирович</i> СУРХОНДАРЁ ВИЛОЯТИДА ЭКОЛОГИК ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ	168-178
<i>Matjonov Bekjon Ravshonbekovich</i> SOME CHARACTERISTICS OF ENSURING FOOD SAFETY IN UZBEKISTAN	179-185
<i>Алиматова Наргис Абдухалиловна</i> КАМБАҒАЛЛИКНИ ҚИСҚАРТИРИШ-РАҚОБАТБАРДОШЛИК ОМИЛИ.....	186-197

09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ

<i>Kobulniyazova Gulchexra Toshpulatovna</i> F. NITSSHE “HAYOT FALSAFASI” KONSEPSIYASI IJTIMOY RIVOJLANISHNING IRRATSIONAL ASOSI	198-204
<i>Qaxorov Pulotjon Xursanmurodovich</i> INSON MOHIYATI, UNING BIOLOGIK VA IJTIMOY TABIATI	205-211
<i>Турсунов Лочин Эркинович, Хакимова Дилноза Юсуфхоновна</i> РАЗВИТИЕ ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ У ЖЕНЩИН В УЗБЕКИСТАНЕ	212-218
<i>Urinboyev Dilmurod Tura o'g'li</i> HUQUQIY FAOLLIK VA HUQUQIY MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH MUOMMOLARI.....	219-225
<i>Яздонов Зикирилло Шукуруллоевич</i> АЛ-ҲАКИМ АТ-ТЕРМИЗИЙНИНГ СЎФИЁНА ҚАРАШЛАРИ ВА МАЛОМАТИЙЛИККА МУНОСАБАТИ	226-231
<i>Nabiyev Maxsud Abdumannonovich</i> IQTISODIY MADANIYATNING MAZMUNIVAMOHIYATI	232-238
<i>Haydaraliyev Shuhratjon</i> MARKAZIY OSIYODA MILLATLARARO MUNOSABATLARNING MILLIY VA MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI	239-243
<i>Хамраев Сардорбек Шарафутдинович</i> ЭКОТУРИЗМ ЖАРАЁНЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ТАРИХИЙ ЭВОЛЮЦИЯСИ..	244-250
<i>Xashimov Sheraxon Jo'raxonovich</i> O'ZBEKISTONNING XALQARO IMIDJINI YUKSALTIRISHDA MILLIY TURIZMDAGI EKOLOGIK TURIZMNING TUTGAN O'RNI	251-260
<i>Хатамова Рашида Закиржановна</i> ПАТРИОТИЗМ КАК ЭЛЕМЕНТ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ	261-266
<i>Патиев Холдор Икромович</i> ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ	267-275
<i>Ismoilova Hayitxon Maxammadjonovna</i> FARG'ONA VODIYSIDA OILA URF-ODATLARI VA QADRIYATLARINING TRANSFORMATSIYASI VA UNING IJTIMOY JARAYONLARIDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI	276-280
<i>Raximova Rayxon Abdurasulovna</i> GLOBALLASHUV VA OILA AXLOQIY MADANIYATINING O'ZARO ALOQADORLIGI	281-287
<i>Raxmankulov Farhod Raximkulovich</i> MULKDORLAR QATLAMIDA IJTIMOY MAS'ULIYAT TUYG'USINI SHAKLLANTIRISH MASALALARI	288-292
<i>Shirinov Anvar Qanoatovich</i> MARKAZIY OSIYODA INSON TARAQQIYOTINING DOLZARB MASALALARI	293-299

Xandamova Marifat Akramovna
 “OSOR AL-BOQIYA” – ABU RAYHON BERUNIY ILMIY IJODINING DURDONASI..... 300-304

Teshaboev Muhiddin Marifovich
 IJTIMOY DAVLATDA IJTIMOY ADOLATNI TA’MINLASH VA IJTIMOY INSTITUTLARNING
 MAQSADI 305-311

Karimov Rahmat Rahmonovich, Bekbayev Rauf Rustamovich
 MADANIY ANTROPOLOGIYA FANINING PREDMETI VA IJTIMOY-GUMANITAR FANLAR
 TIZIMIDAGI O’RNI 312-320

Talapov Baxriddin Alijanovich
 DEMOKRATIYA VA SHARQONA BOSHQARISHNING ETNODIFFERENSIAL
 XUSUSIYATLARI 321-326

10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Ayuzmuratova Nurjamal Dastembayeva
 КАРАКАЛПАКСКИЕ ЖЕНСКИЕ ЛИЧНЫЕ ИМЕНА..... 327-332

Olga Filippova
 ADDING REDUNDANCY FUNCTIONS TO CLUSTERED IMPLEMENTATION 333-345

Egamnazarova Zaynab Xolmurod qizi
 INGLIZ TILIDAGI RIELTORLIK FAOLIYATIGA OID TERMINLARNING O’ZBEK TILI O’ZLASHISH
 MASALALARI 346-351

Narzieva Gulnoza Akbarovna
 LEKSIK BIRLIKLARDA MILLIY – MADANIY KOD IFODASI 352-357

Qodirova Mukaddas Tog’ayevna, Ibragimova So’g’diyona Ikrom qizi
 INGLIZ-O’ZBEK TILLARIDA VERBAL VA NOVERBAL MULOQOT TABULARINING
 QO’LLANILISHI 358-362

12.00.00 – ЮРИДИК ФАНЛАР

Tўраев Сардор Абдихаким ўғли
 ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ
 ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ УМУМИЙ ЧОРАЛАРИ 363-371

Атаев Шокир Куранбаевич
 ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ МАЪМУРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШ
 АСОСЛАРИНИ ЯНАДА ЛИБЕРАЛЛАШТИРИШ 372-377

Юсупов Илхомжон Ибодиллаевич
 ҲУҚУҚИЙ АНИҚЛИК ПРИНЦИПИНING АЙРИМ НАЗАРИЙ - ҲУҚУҚИЙ ЖИҲАТЛАРИ
 ХУСУСИДА 378-385

13.00.00 – ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ

Adizova Nigora Baxtiyorovna
 MUAMMOLI TA’LIM ASOSIDA BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINING DIVERGENT
 TAFAKKURINI TARBIYALASH VA RIVOJLANTIRISH 386-390

<i>Tkacheva Anastasiya Aleksandrovna</i> O'ZBEKISTON OLIY O'QUV YURLARI TALABALARINING IJTIMOYIY-MADANIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN ISPAN TILINI O'QITISHDA VIRTUAL REALLIKDAN FOYDALANISH	391-400
<i>Uralova Muxabbat Sanjar qizi</i> BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHISINING IJODIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	401-406
<i>Kenjabaev Jahongir Abdisalimovich</i> METHODOLOGY FOR TEACHING ENGLISH BASED ON INTERNET RESOURCES	407-411
<i>Abdusamatov Alisher Sobirovich</i> TA'LIMNI LOYIHALASHTIRISH JARAYONIGA SEMIOTIK YONDASHUV	412-417
<i>Ibragimova Ehtiyotxon Ismailovna, Sobirova Nargiza Numonjonovna</i> TA'LIMDA NOVERBAL VOSITALARNING O'RNI	418-422
<i>Babayeva Maxfuza Abduvaitovna</i> TA'LIMDA FANLARARO BOG'LANISHNING AHAMIYATI	423-429
<i>Nazarova Zarrina Allaberdiyevna</i> MAKTAB O'QITUVCHILARINING KREATIV SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USULLARI.....	430-435
<i>Jumayeva Gulnora Tursunpulatovna</i> O'QITUVCHILARINING KASBIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING SHART- SHAROITLARI	436-442
<i>Умаров Азиз Авазович</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АУДИОВИЗУАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	443-447
<i>Ahmadjonova Odina Anvarjon qizi</i> INGLIZ TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING KOMMUNIKATIV NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI(STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASI MISOLIDA).....	448-453
<i>Otamurodova Shamsu Qamar Otamurodovna</i> DIVERSIFIKATSIYA TAMOYILI ASOSIDA TALABALARNING KREATIVLIGINI YUZAGA CHIQRISH METODIKASI	454-461
<i>Komilov Nodirbek Bokijonovich</i> THE IMPORTANCE OF THE HISTORY OF MEDICINE IN INCREASING THE EXCLUSIVE COMPETENCE OF FOREIGN STUDENTS	462-466
<i>Sapieva Nargiza Mamayusufovna</i> IQTIDORLI O'QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNI IJTIMOIY-PEDAGOGIK QO'LLAB-QUVVATLASH	467-478
<i>Norqobilova Rayxona Davlatovna</i> XORIJIY FANLARDAN BOLALARNING MAKTABGA TAYYORGARLIGINING DIAGNOSTIKASI	479-484

<i>Mamatkodirov Maxammadali Mamatisakovich</i> SINFDAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR UCHUN RAQAMLI VOSITALAR VA PLATFORMALARNI HAMDA O‘QITISH USULLARINI TANLASH	485-492
<i>Irgasheva Umida Raimjanovna</i> TALABALAR KASBIY NUTQ KOMPETENTSIYASINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	493-498
<i>Turayeva Lolaxon Yuldashevna</i> ERKIN MEXANIK TEBRANISHLARNI MAPLE DASTURIY VOSITASI YORDAMIDA O‘RGANISH VA NAMOYISH ETISH	499-505
<i>Kushakova Gulnora Egamkulovna</i> TALABA YOSHLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	506-510
<i>Kenjabayeva Dilafruz Abdisalimovna</i> OLIY O‘QUV YURTI SHAROITIDA ZAMONAVIY O‘QITUVCHINI TAYYORLASHNING DEONTOLOGIK KOMPONENTI	511-518
<i>Xasanova Gulnoza Raxatjanovna</i> KREDIT-MODULLI TA‘LIM TIZIMI JARAYONIDA OLIY TA‘LIM MUASSASALARI TALABALARINING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI	519-525

09.00.00- Фалсафа фанлари

Патиев Холдор Икромович

Термиз давлат педагогика институти
“Фалсафа ва маънавият асослари” ўқитувчиси
xoldorpatiev@gmail.com

ЖАДИДЧИЛИК ҚАРАШЛАРИ НЕГИЗИДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ЙЎНАЛИШЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ЖАМИЯТДА РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация. Ушбу мақолада Жадидчилик қарашлари негизда шаклланган илмий-амалий йўналишларнинг шаклланиши ва уларнинг жамият ҳаётини яхшилашга қаратилган фаолияти таҳлил этилади. Жадидчиларнинг илм-фан ва адабиёт, театр ва санъат соҳаларида илмий-амалий йўналишларни шаклланиш ҳаракатлари ёритиб берилди.

Калит сўз: Жадидчилик, матбуот, театр, усули қадим, усули савтия, жадид драммаси.

Patiev Kholdor Ikromovich

Termiz State Pedagogical Institute
Teacher of "Fundamentals of Philosophy and Spirituality".

THE EMERGENCE OF SCIENTIFIC AND PRACTICAL DIRECTIONS BASED ON ATTITUDES AND DEVELOPMENT IN SOCIETY

Abstract. This article analyzes the formation of scientific and practical directions formed on the basis of Jadidism views and their activities aimed at improving the life of society. The efforts of the Jadidchis to form scientific and practical directions in the fields of science and literature, theater and art are highlighted.

Key words: Jadidchilik, press, theater, ancient method, sawtiya method, modern drama.

Патиев Холдор Икромович

Термезский государственный педагогический Институт
Преподаватель, «Основ философии и духовности»

ВОЗНИКНОВЕНИЕ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ НА ОСНОВЕ УСТАНОВОК ДЖАДИСТОВ И РАЗВИТИЯ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. В данной статье анализируется формирование научно-практических направлений, сформировавшихся на основе взглядов джадидизма, и их деятельность, направленная на улучшение жизни общества. Освещены усилия джадидчей по формированию научных и практических направлений в области науки и литературы, театра и искусства.

Ключевые слова: Джадидчилик, пресса, театр, древний метод, метод савтия, современная драматургия.

Туркистон қадимдан илм-фан, адабиёт ва санъатнинг ўчоқларидан бири ҳисобланган. Бу ердаги тараққиёт бошқа ўлкалардаги каби гоҳ тараққий қилиб, гоҳида турғунлик ҳолатини бошдан кечирди. Темурийлар давридан кейин узоқ йиллар давомида мутаассиблик илм-фаннинг баъзи соҳаларида ривожланишга тўсқинлик қилиб келди. Бу эса табиий фанлар ва техникавий фанлар каби бошқа соҳаларга ҳам салбий таъсир қилди. Чор Россияси томонидан Туркистоннинг босиб олинишига жамиятнинг кўплаб соҳалари: Давлат бошқаруви, ҳарбий тузум, амалдорлар савияси, илм-фан, ер эгалиги, солиқ тизими, пул муносабатлари, хазина ва бошқа йўналишларнинг эскилигича қолганлиги сабаб бўлди. Бундай ҳолатга тушиб қолишнинг сабаблари:

- Ҳукмдорлар ўзгаришлар қилишга тайёр эмаслиги;
- Амалдорлар шахсий манфаатларини давлат манфаатлардан устун қўйиши;
- Диндорларнинг дунёвий билимлардан узоқлашиши;
- Мадраса ва мактаблар ўқитиш тизимида ислохотлар бўлмаслиги;
- Деҳқончилик ва ҳунармандчиликда интенсивликнинг йўқлиги;
- Аҳолининг чет давлатлар билан алоқаси чекланганлиги каби кўплаб

омилларни келтириш мумкин.

XIX аср иккинчи ярми XX аср бошларида жамиятда янгилик ва эскилик, ислохотчилик ва мутаассиблик, демократия ва якка бошчилик ўртасида зимдан кураш бошланди. Шундай қийин шароитда ижтимоий тараққиёт йўналишларини белгилаб берувчи янги бир ғоя ва мафкурага эҳтиёж сезила бошлади. Бундай ўзгаришларни фақат ички ҳолатни билган инсонларгина амалга ошириши мумкин бўларди. Ўлканинг ички ҳолатини чет элдаги вазиятни билгувчи маърифатпарварлар таҳлил қилиб ишлаб чиқишга киришди. Туркистонда XVIII аср охирида бошланган жадидчилик ҳаракати узоқ пайтдан буён давом этиб келаётган маданий масалалар борасидаги тортишувлар ва музокараларининг янги шаклда намоён бўлиши эди. Туркиялик маданият арбоби Зиё Кўкалп бу жараёнга шундай таъриф беради: “Жадидчилик ҳаракати, янги усулда таълим ва тарбияни теварақдаги Оврупо цивилизациясига мослаштириш эмас, балки Оврупо цивилизациясини ўрганиб, уни миллий маданиятга хизмат эттиришнинг бир ифодаси эди” [4;12-б]. Улар ўзгаришларни ўзликни англашдан бошлаш керак деб ҳисобладилар. Ўзликни англашни эса илм-фан, маданият, маориф ҳамда санъатдан етарлича маълумотга эга бўлмай амалга ошириш имконсиз эди.

Жадидчилик ҳаракати инқилобий суронлар, назарий-ғоявий, амалий-мафкуравий ҳаракатлар хилма-хил бўлган бир даврда пайдо бўлди. Туркистондаги жадидчилик ҳаракати XIX аср охирида қуруқ маданий ҳаракатнинг ўзи бўлибгина қолмай, айнаи чоғда Турк-Ислом ҳуқуқий муносабатларининг янгидан ўртага қўйилиши ва бу ҳуқуқий муносабатларнинг миллатга ўргатилиши маъносини танлашмоқда эди[3;542-б.]. Айнан ўша давр илм-фан билан сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий тафаккурни янада ривожлантириш учун ҳаракат қиладиган, шариат илмини дунёвий ҳаёт билан таққослайдиган илм аҳли ҳам шаклланди.

Миллий ва сиёсий ҳуррият орзулари жадидчилик ҳаракатининг бир парчаси эканлигини илк бора ўртага қўйган одам аслан Бухоро фуқароси, лекин Сибирида яшаётган қози Абдурашид Иброҳим бўлган эди. У Туркия, Макка ва Оврупо ўлкаларида узоқ йиллар яшади ва бу ўлкалардаги фикрларни ва ҳаёт тарзини ўрганиш ташаббусида

бўлганди. Иброҳим 1895 йилда Истамбулда “Чўлпон –Юлдуз” номи ила эълон қилинган рисоласида мусулмонлар устидаги рус ҳокимиятига қарши шиддатли ҳужумлар қилган эди. Мустамлакачиларга нисбатан тарғибот-ташвиқот ишлари нафақат мамлакат ичкарасида, ундан ташқарида яшаётган туркистонликлар томонидан ҳам амалга оширилаётганлигининг нишонаси эди. Жаҳидчиликнинг асосий мақсад ва ғоялари Туркистонни ер эгалигидаги қоқоқлик, ўрта асрчилик, хурфотлардан озод қилиш, “Усули қадим” ни инкор этган ҳолда ўлкани, халқни, миллатни замонавий тараққий йўлга олиб чиқиш, замонавий миллий давлат бунёд этиш, конституцион, парламент ва президент яъни ҳокимиятлар бўлиниши идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат тили мақомини бериш, миллий пул бирлиги, миллий қўшин тузиш, Туркистон ўлкасида маърифатпарварлик ғояларини тарқатиш учун имкониятлар яратишни мақсад қилган эди. Демак, Туркистонда жаҳидчилик ҳаракатининг вужудга келиши аста-секин бўлсада миллий озодлик мафқурасига асосланиб борди. Бу жараён ўлкадаги маҳаллий халқнинг онгига ўз таъсирини ўткази бошлади. Натижада улар Туркистонда мустақиллик, миллий тараққиёт учун, халқнинг манфаатлари учун кураш олиб боришга миллий – озодлик ҳаракати учун замин тайёрлашга мувофиқ бўлдилар. Ерли халқлар орасида мустамлакачиликка қарши маърифатчилик ғоялари тарқала бошлади, янги таълим-тарбия шохобчалари, янги мактаб, маориф, маданий тарғибот, жаҳидчилик ҳаракати ривож топди.

Мана шундай шароитда Туркистонда кўплаб маърифатчилар етишиб чиқди. Улар ўз ғояларини амалга оширишда бор имкониятлари: даромадини, вақтини ва илм-маърифатларини бахшида қилдилар. Бу йўлдаги барча қаршиликларга сабр билан, матонат билан бардош бердилар. Улар ўз ҳаракатларини қуйидаги соҳалар орқали рўёбга чиқаришга бел боғладилар:

- янгича мактаблар очиш, таълим усулини янгилаш яъни маорифни ўзгартириш;
- бадий адабиёт, театрга халқни жалб қилиш;
- матбуотни оммавийлаштиришни кучайтирдилар.

Асосий мақсад халқни илм-маърифатли қилиш ҳамда ахлоқий қарашларини ўстириб, ўз қадр-қиммати ва ўзлигини англаган инсонни шакллантириш эди. Илк жаҳидчиларнинг энг катта фикрлари янгича яъни замонавий мактаб очиш масаласи бўлган эди.

Жаҳидчилар қоқоқлик ва ғафлатдан қутулиш учун, аввало, тез ва қулай ўқиш-ёзишни ўргатмоқ ғоясини илгари сурдилар. Мактабларда ислом асослари билан бирга, жуғрофия, тарих, турк тили, кимё, физика ва ҳисоб илмларини ҳам ўргатаётган эдилар[9]. Жаҳидчилик ҳаракати вакиллари ўзларининг маърифатпарварлик мафқурасига бир томондан ўша давр учун долзарб бўлган демократик ғояларни: илм ўрганиш, илмий-табiiй фанларни ривожлантириш, сўз ва фикр эркинлигини жорий қилиш фан ва техника ютуқларидан баҳраманд бўлиш, демократик давлат қурилишига асосланган миллий мустақил давлатчиликни вужудга келтириш, миллий ғоялар қатламини шакллантириш, адабиёт ва санъатнинг замонавий жанрларини ривожлантириш, иккинчи томондан мустамлакачилик сиёсати таъсири остида ўз миллий қиёфасини йўқотаётган туркий тил ва миллий қадриятларни тиклаш, миллий маънавий-ахлоқий такомилларни янада кучайтириш, миллий ўзлигини англаш, миллий онг, миллий тафаккурни ва диний эътиқодларни мустаҳкамлаш каби ғояларни асос

қилиб оладилар. Албатта, бу вазифаларни амалга оширишда анъанавий ислом дини, шариат асослари ва ҳадислар ҳам ўз таъсир кучини сақлаб турган таълимотга суянадилар.

Жадид маърифатпарварлари халқни маърифатли қилиш билан бир қаторда, маънавиятини ҳам жонлантиришни, Европа халқлари каби ўз дунёқарашига эга бўлган шахсга айлантиришни ўзларининг олий вазифаси деб билдилар. Юртбошимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек: “Мамлакатимизда маънавий-маърифий ишлар тизимли ташкил этиш, бу борада амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлигини ошириш, аҳоли, айниқса ёшларнинг интеллектуал салоҳияти, онги тафаккури ва дунёқарашини юксалтириш, ватанпарварлик, халққа муҳаббат ва садоқат туйғуси билан яшайдиган баркамол авлодни тарбиялаш давр талабидир»[1;275-б.]. Маърифат шундай бир омилки у инсон маънавий қарамлигига, ташқи омилларда қўрқувига, ўзгаларга тобеликка йўл қўймайди. Қайсики халқ маърифатга интилиб яшаса ўша халқ бошқа халқлардан тараққиёт жиҳатдан ўзиб кетиши табиийдир. Бу тушунчанинг кучини яхши англаган Жадид маърифатпарварлари маънавий-маърифий тарғибот ишларини асосий мақсадга эриштирувчи деб билдилар.

“Янги Ўзбекистон – Маърифатли жамият” концепцияси ва уни амалга ошириш миллий дастури ишлаб чиқилади. Бу, аввало, миллий-ғоявий асосларимизни давр талабларига мос равишда бойитиш ва ривожлантириш, шу орқали жамиятнинг маънавий юксалишига эришиш деганидир. Ўз навбатида, бу жамият аъзоларининг онги ва тафаккурини, ҳаёт фалсафаси ва дунёқарашини кенгайтириш ва бойитишни англатади[1;272-б.].

Ҳар бир жамиятда ва замонда маънавий-маърифий ривожланиш инсоният тараққиётининг муҳим соҳаларидан бири ҳисобланади. Жадидчилар халқни маърифатли қилишдан кўзлаган мақсадлар кўп эди: туркий тилнинг қадрини кўтариш, халқнинг онги ва тафаккурини ўстириш, миллий давлат қуриш, Марказий Осиёда миллий замонавий ва демократик йўлга эга халқни шакллантириш, диний эътиқод ва миллий анъаналарни мустаҳкамлашга асосий эътиборни берди. Халқни олға бошлаш учун ўзарининг мол ва жонларини ҳам аямадилар. Лекин ҳамма вақт ҳам халқ уларни эътибор қаратмаган ҳамда қарши чиққанлар ҳам кўплаб учраганлар. Миллатнинг боши берк кўчага кирган пайт бўлиб кимга, қандай ғояга ишонишни ҳам билмаган.

Ўша давр мафкуравий ҳолатини Саидакбар Агзамжоджаев шундай таърифлайди: “Жадидларнинг маърифатпарварлик мафкураси ижтимоий жиҳатдан анча бой ва ранг-баранг бўлган. Унда ҳозирги кунимизда ҳам жамиятни тўлқинлантирадиган, ҳаяжонга соладиган тарихий вазифа ва масалалар қаторига биз маънавий баркамолликка этишда динни тўғри англаб тушуниб этишимиз, ҳуқуқий ва иқтисодий бозор маконини ташкил қилиш жараёнини тезлаштириш, тараққий этган илғор демократик институтларни бунёд қилиш, ўзига хос миллий ривожланишларни киритишимиз мумкин”. [7;7-б.] Бу даврда яратилган миллий мафкурамизнинг бир қисми ҳозирги жамиятимиз ислохотлари учун ҳам таянч вазифалардан бири сифатида ифодалашимиз мумкин. Жадидчилик ҳаракатининг асослари халқ манфаатларига хизмат қиладиган, фаровонлик ва осойишталикка олиб келадиган мафкураларни ўзида жамлаган эди. Ўрта Осиё давлатларида узоқ йиллар давомидаги мутаассиб диний қарашлар мафкуралар даражасига чиқиб борган эди. Диний таълимотга чуқур ва кўр-кўрона эргашиш

натижасида илм-фан ҳам бир неча аср давомида догматик аҳамият касб этган эди. Бу ҳолатдан чиқиш учун диний қоидаларни қайтадан кўриб чиқиш лозим эди.

Бу ҳақида Ҳожи Муин Шукрулло шундай фикр билдирган эди: “Миллатнинг тараққийси анинг аввал мунтазам мактабларидан бошланур. Агар биз динимизни, миллатимизни яхши кўруб, муҳофаза қилмоқчи бўлсак, аввал саодат эшиги бўлган мактабимизни замонга мувофиқ ислоҳ қилиш керак”. [6; 6-б.] Барча илғор фикрли инсонлар мактабни ва маорифни диний билим билан бирга, дунёвий, илмий ва фалсафий илм ютуқларидан ҳам фойдаланишни тарғиб қилганлар.

Бу масалаларни ҳал этиб амалга оширишда муҳим омил сифатида исломнинг модернизациялашуви, уни қотиб қолган ақидалардан тозалаш, фан ва илғор технология ютуқларини эгаллаб бориш муаммолари майдонга чиқади [7; 7-б.]. Жадидчилик ҳаракати ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий, мафкуравий-ғоявий жиҳатдан жаҳон ҳамжамияти ғояларига мос эди. Жадидчилик ҳаракатининг тамал тоши усули жадид мактабларидир. Бу жадидшунослар томонидан яқдил эътироф этилган фикр. Бу ҳаракатнинг асл мақсади миллатнинг ўзлигини танитиш, ижтимоий-сиёсий тузумни тубдан ислоҳ қилиш, миллат, ватан истиқлоли эди. Маълумки, бундай буюк ўзгаришларни янги авлодгина амалга ошира олади. Бунинг учун тараққий этган миллатлар билан ҳамқадам авлодни тарбиялаб етиштириш керак. Форобий, Беруний, Ибн Сино, Улуғбек, Навоий каби буюк жаҳоний мутафаккирларни тарбиялаб етиштирган анъанавий маҳаллий мактаблар XVI асрдан бошлаб жаҳон тараққиётидан бутунлай узилиб қолган, бунинг устига, мустамлака тузуми туфайли пароканда аҳволга тушган, маҳаллий мактаблар ва таълим-тарбия тизими билан бу буюк вазифани бажариш мумкин эмас эди. Шунинг учун ҳам маҳаллий мактабларни тубдан ислоҳ қилиш, замон талабларига жавоб бера оладиган мактаблар, олий ўқув юртлари ташкил қилиш жадид мутафаккирларининг бирламчи ва асосий вазифасига айланди. Жадид педагоглари ибтидоий мактабларни “усули савтия” (“товуш усули”) методи асосида қайта тиклаш масаласини давлат сиёсати даражасига кўтардилар: дастлабки алифболар, аниқ фанлар бўйича дарсликлар, ўқиш китобларини яратдилар. Губернаторлик маъмурлари, мутаассиб уламолар қаршиликларини енгиб, замон талабларига жавоб бера оладиган ўқитувчи кадрлар сулоласини тарбиялаб етиштардилар. Ватанимиз мустақилликка эришгач, ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида: ўзликни англаш, маънавият ва маърифат кадриятларни чуқур идрок этиш ва халққа этказиш, ёшларни ватанга, халққа муҳаббат руҳида тарбиялашда улкан ишлар амалга оширилди.

Маънавий ҳаётни юксалтиришда ҳукумат томонидан узоқни мўлжаллаб ишлаб чиқилган махсус дастурлар ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Айниқса, иқтидорли ёшларнинг таълим-тарбияси, дунёнинг тараққий этган олий ўқув юртларига ўқишга юбориш давлат аҳамиятига эга бўлган масалалар сирасига айланди. Жадид педагоглари ҳам ёшлар тарбияси масаласига ҳаёт ёки мамот масаласи деб қараганлар. Шу маънода, XX аср боши билан охиридаги маърифий-маънавий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётда ҳам ажиб бир ўхшашлик ва яқинликни ҳис этиш мумкин. Жамиятнинг қолоқлик, турғунлик, саводсизлик ва бошқа мавжуд камчиликларга қарши курашишни асосий мақсади бўлган жадидлар ҳаракати Туркистон ўлкаси, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида турли ривожланиш даражаси ва шароитларида бўлган. Жадидчилик тарафдорлари дин ва

шариат асосларини сақлаб қолган ҳолда исломни ислоҳот орқали янги шароитларга мослаштирмоқчи, миллий муаммоларни ҳал этишда Европа маданияти меваларидан қарз олиб фойдаланмоқчи эдилар. Жаҳидчилик ғояларини асосан миллий зиёлилар элитаси вакиллари, мусулмон руҳонийларининг илғор қисми ва маҳаллий буржуазиянинг илғор етакчилари қўллаб-қувватладилар.

Туркистон жаҳидлари ўзларини “жаҳид” деб атамаганлар. Бу атамани уларга нисбатан руслар қўллаганлар. Улар эса ўзларини “ходим миллат”, яъни миллат учун хизмат қилувчилар, ўзаро мулоқотда эса “мужоҳидлар” деб атар эдилар[5;16-б.]. Маърифатпарварлар ўзларини миллатни илм-маърифатли қилиш учун сафарбар этилганлар сифатида билиб, фидойликни ўз зиммаларига олишган. Миллат ва халқ учун фидойлик қиладиган инсонлар ҳамма даврларда ҳам бўлган. Қачонки бу фидойлик кўп инсонлар ҳаёт тарзига айлансагина жамият тараққиётига яхши таъсир қилади.

Туркистон жаҳидлари миллат ватанпарварлари бўлиб, жамиятни тараққиёт учун давр талабларига биноан ислоҳ қилиш йўллариини излаганлар. Бунинг учун улар таълим тизимида янги усулдаги мактабларни жорий этишни ва уларда диний фанлар билан бирга дунёвий фанларни ҳам ўқитишни таклиф этганлар.[5;116-б.] Жаҳидлар ўз олдида қўйилган вазифаларни мактаблар, хайрия жамиятлари, китоб нашриёт муассасалари, кутубхоналар ва қироатхоналар, матбуот, адабиёт ва театр санъати ёрдамида ҳал қилишга ҳаракат қилдилар. Жаҳидчилик ўзининг аянчли якунига эга бўлишига қарамай, Ўрта Осиё минтақаси халқларининг миллий ўз-ўзини англашининг юксалишига хизмат қилди. Маърифатпарварлар бу ҳаракатларни амалга оширишда жаҳон тажрибаларидан, ижтимоий-фалсафий, танқидий қарашлардан фойдаланишга ҳаракат қилганлар. ... Ўрта Осиёдаги жаҳидчилик ҳаракати мураккаб, тарихий жиҳатдан серқирра йўлни босиб ўтди. Жаҳидлар турли мамлакатлардаги тараққиёт, ислоҳотлар учун олиб борилган ҳаракатларнинг фалсафий тажрибасига таяниб, бу тажрибани миллий асосда қайта ишлашга интилди, айти пайтда ижтимоий тараққиёт йўллари ҳақидаги турли қарашларнинг тўқнашув майдони ҳам бўлди. Мустамлакачиликка қарши курашнинг бош ғояси ана шу мураккаб йўлда шаклланиб етилди[7;6-б.].

Жаҳидчиларнинг курашувчанлик қобилиятлари юқори эди. Улар гоҳ очиқчасига, гоҳ мустамлака маъмурияти билан келишиб ўз ғоялари ва маънавий-маърифий қарашларини тарғиб қилишга ҳаракат қилган. Жаҳидчилик Чор Россияси ўрнига муваққат ҳукумат келиши билан ўзларининг ижтимоий-сиёсий қарашлари билан чиқиб ҳокимият учун ҳаракат бошлади. Уларнинг бу ҳаракатларини халқ ҳам аста-секинлик билан бўлсада, қўллаб-қувватлашни бошлади. Жаҳидчилик олдинроқ камчиликнинг эътиборида бўлса, эндиликда халқ уларни оммавий қўллаб турди. Бу омил жаҳидчиликнинг II босқичига яъни миллий демократик давлат қуриш босқичига кўтарилганлигидан далолат берар эди.

Адабиёт ва театр соҳасига эътиборни кучайтириш ҳам жаҳид маърифатпарварларининг кураш усулларида бири ҳисобланарди. Ҳамма даврларда ҳам ер юзидаги энг кучли қурол сўз сифатида эътироф этилган. Адабиёт сўз санъатидир. Маърифатпарварлар адабиётнинг кучли томонларидан фойдаланиб халқни бирлаштиришга, ҳақ ҳуқуқини англашга, ахлоқ-одоб меъёрларини мукамаллаштиришга ҳаракат қилдилар. Адабиёт соҳасида кўплаб асрлар яратдилар.

Наср жанри ва романчилик йўналиши миллий адабиётга олиб кирилди. Адабиётдаги образлар орқали миллий қаҳрамонларни яратиш асосий мавзуга айланди. Бадиий адабиётда маҳаллий миллат вакилларининг ижобий ва салбий иллатларини очиб беришга ҳаракат қилдилар. Халқимизга хос бўлган миллий қадриятлар, урф-одатлар, анъаналар жаҳид адабиёти орқали янада таъсирли қилиб очиб берилди. Давр талабидан келиб чиқиб ёзилган асарлар бадиий адабиётимизни юқори поғонага олиб чиқишга хизмат қилди.

Адабиёт эндиликда фақат ахлоқ-одобга, диний эътиқодга эга бўлган қаҳрамонларнигина яратмасдан, инсонлар тақдири ва ижтимоий ҳаётдаги муаммоларни таҳлили этиш тафаккурига эга бўлган образларни гавдалантиришга эътибор кучайтирди. Бундай қаҳрамонлар баъзида ижобий ҳолатларни кўрсатишга, баъзан салбий воқеа-ҳодисаларни кўриб, ачиниш, афсусланиш билан қайд этадиган шахслар бўлар эди. Жаҳид адабиётида диний-дунёвий қарашларни бир-биридан устун қўймаган ҳолда, уларни бир-бирини тўлдирувчи манбалар сифатида баён қилина бошлади. Янги жанрлар: роман, эссе, ҳикоя, драма кабилар шаклланди. Бу давр адабий асарлар қаҳрамонлари замон руҳига мос бўлган ижтимоий-сиёсий ғоялар билан суғорилган, тенглик, адолат, бирдамлик тушунчаларини англаган қаҳрамонлар эди.

Адабиёт ҳақида жаҳид маърифатпарварлари кўплаб илмий ва бадиий мақолалар яратдилар. Бу соҳа ҳақида ўзларининг фикр мулоҳазаларини билдириб ўтдилар. Фитрат адабиётга шундай таъриф беради: “Адабиёт — фикр, туйғуларимиздаги тўлқинларни сўзлар, гаплар ёрдами билан тасвир қилиб, бошқаларда ҳам худди шу тўлқинларни яратмоқдир”[2;13]. Маърифатпарвар бу фикрлари билан адабиётнинг инсонлар ҳис-туйғулари, ўй-фикрларига кучли таъсир қилиб, уларни замон билан ҳам нафас бўлишда асосий воситалардан деб ҳисобламоқда.

Эрк куйчиси Абдулҳамид Чўлпоннинг таъбири билан айтганда “Адабиёт ҳар бир миллатнинг ҳисли кўнгул тарихининг энг қоронғу хоналарида маишат(тирикчилик)нинг кетишига қараб ҳар хил тусда ва ранҳда етишган, файзли тил бирла тақдир этула олмайдурғон бир гулдир”[9]. Жаҳид маърифатпарварлари соз санъатини инсонга таъсир ўтказадиган асосий манба сифатида қараганлар. Халқнинг онг-у тафаккурини уйғотишда бу соҳадан самарали фойдаланишга ҳаракат қилган.

Жаҳид адабиётида драматургия яъни жаҳид драмаси энг сермахсул ва оммабоп жанр сифатида алоҳида намоён бўлади. Жаҳид ғояларининг халққа ёйилиши, сингиши ва амалий натижалар беришида драматургия ва театр санъатининг таъсир кўрсатиши таъсирчан кучга эга бўлди. Шунинг учун ҳам жаҳид адибларининг аксарият йирик номоёндалари драма ёзиш ва театр билан боғлиқ ҳолда ижодий-амалий фаолият олиб бордилар.

Замонавий Европа театри ҳақидаги дастлабки фикрларни савдогар, сайёҳ, элчи сифатида чет мамлакатларга борган инсонлар хабар қолдирганлар. Бундай инсонлардан Аҳмад Дониш, Ҳожи Муҳаммад Зухур каби маърифатпарварлар Петербургга бориб Европа театрини кўриб улар ҳақида тушунча ва тасаввурга эга бўлганлар ва бу ҳақида ўз асрларида баён этганлар. Туркистондан чиқмаган ҳолда театр ҳақида маълумот берган Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат ҳисобланади. У XIX асрнинг охириги 10 йиллигида Тошкентда бўлган ва Рус театри билан танишган. Бу ҳақида Туркистон вилояти газетасида мақолалар эълон қилган. Фурқат газетада театр

ҳақидаги мақолалар беришидан мақсади Туркистоннинг театрдан хабари бўлмаган аҳолисини театр билан таништириш бўлган десак ҳам муболаға бўлмайди.

Туркистонга замонавий театрнинг кириб келиши XIX аср 70 йилларидан бошланган. Дастлаб рус театри унинг ортидан татар, озарбайжон ва арман театрлари кириб келган. Лекин бу театр труппаларнинг барчаси кўчириб келтирилган халқлар учун ташкил этилган. Рус ва арман тилидаги пьесаларни маҳаллий аҳолининг аксарият қисми тушунмаганлар. Театр ўлкамизга кириб келгандан 40 йил ўтиб, дастлабки сахна асари яратилганлиги ҳам маҳаллий аҳоли рус маданиятидан узоқда сақланганлигини кўрсатади.

Тадқиқотчи Шухрат Ризаев “Жадид драмаси” асрида шундай фикр билдиради: “Ўзбек жадид театри ва драматургияси, айтиб ўтганимиздек, ижтимоий давр ва ижтимоий эҳтиёж талаби билан майдонга келган эди”[8;32-б.]. Бундан шундай хулоса чиқарсак бўладики жадид театри бевосита халқни маънавий эҳтиёжларини қондирувчи восита сифатида вужудга келган. Маънавий эҳтиёж – инсон эҳтиёжларининг бир қисми бўлиб, унинг асосида билимга, камолотга интилиш, эзгу ғояларга эргашиш орқали ўзини-ўзи англаш ва намоён қилиш ётади. Театр ҳам бевосита халқимизнинг ўзлигини англатишга қаратилган ғояларни олға суриб, жамият тараққиётига хизмат қилишга қаратилган эди.

Маданий-маънавий ва маърифий ҳаётда “руслаштириш” жадал кечаётган вақтда жадид драмасининг пайдо бўлиши, маҳаллий тильдаги пьесаларнинг сахнага кўйилишининг ўзи ҳам бир қаҳрамонлик ифодаси эди. Биринчи ўзбек пьесасини сахналаштиришда Туркистонлик ҳаваскорлар билан бир қаторда татар ва озарбайжонлик театр намоёндалари ҳам фаол қатнашган эди.

Ўзбек халқини театр яна олдинги поғонага олиб чиқишга, маънавий-руҳий ҳолатини ривожлантиришга хизмат қилди. Жадидлар инқилобгача 30 га яқин театр пьесаларини сахналаштирди. Туркистон халқи бу сахна асарларини илиқлик билан қабул қилди. Театрга борган аксарият туркистонликлар ўзи учун ибрат олди ва ўз ҳаётларини қайтадан таҳлил қилиб кўришга мажбур этди.

1917-йил давомида маҳаллий аҳолининг турли-туман ижтимоий қатламларини жадидлар ўз ортиларидан эргаштирдилар, халқ орасида, уларнинг онгида, фикрларида мусулмонлар бирлашишлари, жипслашишлари зарурияти ҳиссини туғдирдилар. Бироқ орадан кўп ўтмай жадидлар Муваққат ҳукумат ва унинг махсус ташкил этилган Туркистон Қўмитаси ўлкада олдинги мустамлакачилик сиёсатидан воз кечмаганлигининг гувоҳи бўлдилар[7; 8-б].

Жадидлар кутганидек, Муваққат ҳукумат уларнинг тенглик ғоясини эътироф этмади. Жадидчилар орзу қилган мухторият ва мустақиллик фақатгина кураш билан эришиш мумкинлигини ҳис қилдилар. Мустамлака ҳукумат кучли танқид остига олина бошлади. Маърифатпарварлар халқ ва миллат тенглиги учун кураш йўлига ўтдилар. Бу тенгликлар: ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий, сиёсий-ҳуқуқий жиҳатдан европаликлар ва маҳаллий аҳоли тенг бўлишини билдирар эди. Лекин энг қулай вазиятда жадидчилар ичида бирлик ва якдиллик етишмади. Бунга улар ўртасидаги давлат ва жамият бошқарувидаги танланган қарама-қаршиликлар сабаб бўлди. Ўша йили октябрь ойи охирида большевиклар ҳокимиятни эгаллади. Давлат таркибига кировчи миллатларга ўз эркинлигини бериш ваъдалари уларнинг декларациясидан

ўрин олган эди. Бу жадиждчиларнинг ўз ҳокимият тизимига эга бўлган Туркистон Мухториятини тузишига сабаб бўлди. Лекин бу давлат уч ойлик фаолиятидан кейин Совет ҳокимияти томонидан ҳарбий куч ишлатилиб қонга ботирилди. Жадиждчилар кейинчалик тузилган миллий республикалар ҳукумати таркибидан жой олиб, ўз қарашларини давом эттирдилар. 1937 йилга келиб уларнинг кўпчилиги қарашлари совет ҳукумати сиёсатига мос келмаганлиги учун қатағонга учради.

Жадид маърифатпарварлари уйқудаги Шарқ халқларини уйғотди. Уларнинг жамиятда, давлат ва давр олдида ўз ўрни борлигини англади. Миллат ва халқ маърифатли, маънавиятли бўлиши лозимлигини исботлаб берди. Уларнинг тарихимиз ва илм-фанимиз ривожига улкан ҳиссалари бор.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Ш. Мирзиёев “Янги Ўзбекистон Стратегияси” –Т, “Ўзбекистон” нашриёти 2021., 464-бет.
2. А.Фитрат “Танланган асарлар” Т: “Маънавият” 2009. 336-бет
3. Заки Валидий Тўғон. “Букунги Туркели /Туркистон/ ва якин тарихи”, II жилд, Истамбул 1942. 609-бет.
4. Зиё Кўкалп “Турклармоқ, исломлармоқ” Истамбул 1974-йил 375-бет
5. Ш. С. Камолиддин. Марказий Осиё тарихи замонавий тарихшунослигидаги ёндашувлар. Т.: «Fan ziyosi» нашриёти, 2023. – 200 б.
6. Н. Мустафоева “Жадид боболаримиз орзу-армонлари ушаладиган давр келди” Янги Ўзбекистон 2021.№3.
7. Саидакбар Агзамжоджаев “ Жадиждчиликнинг ғоявий ривожланиш босқичлари” жадиждчилик ва миллий ғоя масалалари мақолалар тўплами. 2016-йил.216-бет.
8. Шухрат Ризаев “ Жадижд дарамаси” Т:“ Шарқ” 1997. 320-бет.
9. www.uzsmart.uz. Ёзувчилар адабиёт тўғрисида

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 11 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).